

тема:

Відбулася 52-га
Європейська
конференція
Президентів
юридичних
організацій
за участю
керівництва
НААУ

с. 3

Дайджест
діяльності
комітетів
та секцій НААУ
за січень —
лютий 2024 року

с. 13

Огляд
ключових
рішень РАУ
15 – 16 грудня
2023 року

с. 41

Історія
адвокатури:
Адвокатура
Запоріжжя:
історія
та сучасність

с. 81

АДВОКАТУРА ЗАПОРІЖЖЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ І ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Ірина Василюк, адвокат, керівник Центру досліджень адвокатури і права, проректор Вищої школи адвокатури НААУ, к. і. н., доцент

Національна асоціація адвокатів України розвиває свою місію, спираючись на тривалу традицію створення та діяльності адвокатського самоврядування на українських землях. Виникнення інститутів захисту і представництва на території українських земель варто розпочинати досліджувати з періоду Київської Русі. Звісно, ці інститути перебували на стадії формування і кристалізації. Вони трансформувалися від озброєних натовпів родичів чи прихильників однієї із сторін у суди до практики, унормованої правовими документами¹.

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського набув особливого піднесення з другої половини XV століття. У 1440–1441 рр. з'явилися перші письмові судові збірники, відомі як уставні земські грамоти або обласні привілеї. З уставних земських грамот українським землям відомі на сьогодні Волинська та Київська Практики ефективного використання норм уставних земських грамот у період до появи Литовських Статутів сприяли становленню інституту адвокатури².

Правовий статус адвоката в польсько-литовській державі та коло його професійної компетенції були затверджені окремими правовими актами. У 21 статті Першого Литовського Статуту (1529 р.), який мав назву «О прокуратори», зазначалося, що прокуратором (адвокатом) може бути особа, яка має нерухомість у Великому князівстві Литовському. Перший Литовський Статут не дозволяв займатися адвокатською практикою іноземцям³.

Правове поле для розвитку адвокатури у наступний період — період Гетьманщини формували норми Литовського Статуту 1566 року та, частково, указ Петра I від 5 листопада 1723 року, яким цар намагався нівелювати радикальні відмінності української правової ситуації від московської, але зумів втрутитися лише у діловодство. Адвокати, як і судді та сторони процесу, керувалися Литовськими Статутами та універсалами українських гетьманів.

У період Гетьманщини термін «адвокат» мав кілька синонімів, частково успадкованих від попередньої доби, а частково набутих у XVIII столітті. У кодифікації українського права «Права, за якими судиться український народ» вказані такі терміни: «Адвокат, пленіпотент, патрон, прокуратор і повірений». Часто вживалися поняття «умоцований» (від слова «моць» — документ, довіреність, яку надавалася захиснику)⁴.

У Російській імперії створення адвокатури як самостійного незалежного інституту було запроваджено

¹ Блащук С. Інститут захисту в Давній Русі. Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси адвокатури України». Випуск 1. / За ред. І. Б. Василюк. К.: КВІЦ, 2014. С. 11.

² Детальніше див. Ващук Д. Система захисту в судочинстві Волині другої половини XV — першої третини XVI століття. Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси адвокатури України». Випуск 1. / За ред. І. Б. Василюк. К.: КВІЦ, 2014. С. 12.

³ Довбищенко М. Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби (XVI — XVIII ст.). Серія «Регіональна історія адвокатури». Том II. К.: КВІЦ, 2019. С. 72.

⁴ Старченко Н. Умоцовані — прокуратори — приятелі. Хто вони? (Становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.). Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 1. 2002. С. 111 — 144.

судовою реформою 1864 року. З невеликими змінами це законодавство проіснувало до 1917 року. Саме за цим законодавством відбувалося становлення адвокатури на Запоріжжі наприкінці XIX — на початку XX століття.

Згідно із Судовим Статутом інститут присяжних повірених створювався як особлива корпорація при судових палатах, але не входив до їх складу. Статтею 354 Судового Статуту встановлювалися жорсткі етичні вимоги для присяжних повірених. На підставі норм, закріплених в Статуті «Створення судових установ», Рада, враховуючи відомості про моральні якості особи, що клопотала про зарахування її до присяжних повірених, могла відмовити їй у прийнятті, незважаючи на те, що особа формально відповідала вимогам, переліченим у законі. Такий підхід до формування верстви адвокатів обґрунтовувався тим, що «високого престижу повірених в очах суспільства добитися можливо тільки моральною бездоганністю і слова, і діла»⁵.

Законодавством закріплювалися обов'язкові до виконання правила присяжних повірених. Так, Статутом встановлювалися заборони виступати присяжному повіреному у суді як повіреному проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів та сестер, дядьків та двоюрідних братів і сестер. Це положення базувалося на нормах моралі та суворо дотримувалося.

Присяжний повірений не мав права бути представником протилежних сторін спору, не мав права по одній і тій самій справі переходити послідовно від однієї сторони до іншої. Встановлювалася заборона на придбання присяжними повіреними прав своїх довіритель за їх тяжбами як на себе, так і під видом придбання на інших осіб. Усі такі правочини визнавалися недійсними, а присяжний повірений притягувався до дисциплінарної відповідальності.

Присяжні повірені зобов'язані були дотримуватися адвокатської таємниці як протягом часу ведення справи, так і по її завершенні.

Кожний повірений мав вести список справ, доручених йому, та зобов'язаний був його надати до Ради присяжних повірених у будь-який час за першою вимогою. Присяжний повірений, призначений до провадження Радою або головою суду, не мав права відмовитися від виконання даного йому доручення без поважних причин.

Радою присяжних повірених призначалися повірені з ведення цивільних справ по праву бідності. Присяжні повірені призначалися по черзі, яка визначалася старшинством вступу до стану повірених. Відмовлялося у призначенні присяжних повірених, головним чином, коли особи, що зверталися до Ради, не користувалися правом бідності, коли справи варто було вести в інших округах, коли зверталися за веденням кримінальних, а не цивільних справ. Незважаючи на відмови, кількість осіб, що зверталися за призначенням присяжного повіреного, щороку зростала.

Справи за призначенням Ради присяжних велися безоплатно. Кожний присяжний повірений зобов'язаний був також вести кримінальні справи на підставі ордерів голови Ради.

Дисциплінарна влада Ради присяжних повірених поширювалася на вчинки присяжного повіреного, здійснені ним до вступу у стан присяжних повірених. Рада мала право накладати на присяжного повіреного, дисциплінарні стягнення, що передбачені ст. 368: попередження; догана; заборона здійснювати обов'язки повіреного протягом визначеного радою строку, але не більше одного року; виключення зі стану присяжних повірених; в особливо важливих випадках передання присяжного повіреного кримінальному суду. Особи, виключені з реєстру, позбавлялися права повторного вступу в це звання у межах держави. Судові статuti не описували процедуру дисциплінарного провадження, то й порядок порушення дисциплінарної справи склався в окремих судових округах по-різному.

Структура професійної адвокатської корпорації в українських губерніях Російської імперії кінцево оформилася щойно перед революційними подіями 1917 року. Наприкінці XIX століття були створені судові округи і судові палати у Харкові та Одесі. І при них, згідно з законодавством, були створені органи адвокатського самоврядування. Найпізніше така Рада була створена у Києві. Вибори до неї відбулися тільки у 1916 році.

Період Української революції 1917–1921 років — переломний момент в історії України XX століття. Українці проголосили та відстоювали зі зброєю в руках Українську Народну Республіку — першу українську державність з парламентом, урядом і законодавством, відчували свою соборність, стали державотворчою

⁵ Сібільова О. Становлення адвокатури Харківщини (1864 — 1917 рр.). Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси з історії адвокатури України». Вип. 2. /За ред. І. Б. Василик. К.: КВІЦ, 2016. С. 79.

нацією. Адвокати були активними учасниками розбудови держави та визвольної боротьби. Чимало з них займалися громадсько-політичною роботою на місцях — обиралися міськими головами і депутатами органів місцевого самоврядування, обіймали посади у місцевих адміністраціях, розбудовували мережу політичних партій, засновували і розвивали громадські організації. Щонайменше 22 адвокати або помічники адвокатів були членами всеукраїнського законодавчого органу — Центральної Ради. Серед прізвищ відомих адвокатів доби Української революції 1917 — 1921 рр. — київський міський голова Євген Рябцов, мер Бахмута — Лев Флейшер, міський голова Липівця на Київщині — Василь Химерик, один із засновників Української Центральної Ради і заступник її голови, кооператор і голова правління Українбанку Федір Крижанівський, член УЦРади та директор її канцелярії, згодом знаний учений-історик і правник — Андрій Яковлів, міністр польських справ Української Народної Республіки — Мечислав Міцкевич.

В українському державотворенні брали участь такі провідні адвокати Наддніпрянщини, як адвокат Петро Климович з Одеси — організатор і керівник «Просвіти», член Одеської міської управи, протягом багатьох років — гласний (депутат) Одеської міської думи, та міністр фінансів УНР; адвокат Григорій Степура з Хмельниччини, який був в ці роки губернським комісаром Поділля та Харківщини; адвокат Самійло Підгірський з Волині, один із засновників Українського правничого товариства, суддя Київського апеляційного суду УНР; адвокат Федір Матушевський з Черкащини, посол УНР у Греції та багато інших⁶.

Під час визвольної боротьби українські адвокати Є. Петрушевич, К. Левицький, Л. Бачинський, С. Голубович, І. Макух, Д. Вітовський та інші представники правничої професії Галичини, Буковини та Закарпаття стали авторитетними лідерами суспільного процесу, взяли на себе місію творення і розбудови української держави на теренах колишньої Австро-Угорської імперії.

До творення єдиної держави століття тому активно долучилися представники адвокатури з обох берегів Збруча. Адвокати були активними учасниками розробки правових документів, проведення підготовчих переговорів та проголошення Соборності

Української Народної Республіки. 1 грудня 1918 року у місті Фастів представники ЗУНР адвокати Дмитро Левицький та Лонгин Цегельський підписали з членами Директорії УНР, серед яких був адвокат Опанас Андрієвський, а також Володимир Винниченко, Симон Петлюра та Федір Швець, так званий «Передвступний» договір, який започаткував процес об'єднання. На святі Злуки 22 січня 1919 року у Києві була присутня делегація Західно-Української Народної Республіки у складі 36 осіб. Її очолив віце-президент УНРади адвокат Лев Бачинський. Його виступом розпочалося свято проголошення Злуки УНР та ЗУНР. Після цього Державний секретар ЗУНР адвокат Лонгин Цегельський зачитав ухвалу УНРади й передав її голові Директорії УНР Володимирі Винниченку. У свою чергу В. Винниченко виступив з промовою від імені Директорії УНР. А член Директорії Федір Швець зачитав Універсал Директорії УНР. Адвокат з Галичини Ярослав Олесницький зачитав Акти Злуки французькою мовою для іноземних дипломатів⁷.

Наприкінці 1920 року останньому уряду доби Директорії УНР довелося виїхати на територію Польщі. Ще раніше через поразку у польсько-українській війні до Відня і Берліна змушені були емігрувати очільники ЗУНР. Більшість урядовців опинилися в еміграції і продовжили діяльність у державних органах в екзилі. Тих, хто залишився в Україні, окупованій більшовицькими військами, чекала трагічна доля жертв політичних репресій.

У XX ст. адвокату Євгену Петрушевичу історія доручила президентство у парламенті Західно-Української Народної Республіки (1918 — 1923 рр.), адвокату Андрію Лівіцькому судилося стати Президентом Української Народної Республіки в екзилі у 1926 — 1954 рр., а Степану Витвицькому — його наступником, президентом УНР в екзилі у 1954 — 1965 рр⁸.

Андрій Лівіцький та Степан Витвицький зуміли сформувати та організувати діяльність українського уряду в еміграції — Державного Центру Української Народної Республіки. Центр діяв протягом 71 року, з них 39 років поспіль його очолювали вищезгадані адвокати.

Адвокати-президенти УНР на еміграції зберегли основні атрибути державної влади — прапор, державну

⁶ Василик І., Басара-Тилишак Г. Адвокати в українському державотворенні на початку XX століття. Вісник НААУ. 2019. № 8 (55). С. 92 — 96.

⁷ Василик І. Б. Адвокатура у проголошенні незалежності України (до 30-річчя незалежності України). Вісник НААУ. 2021. № 9 (76) вересень. С. 56 — 57.

⁸ Детальніше див. Василик І. Адвокати-президенти у боротьбі за незалежність України. Вісник НААУ. 2019. № 4 (52) квітень. С. 60 — 64.

печатку та президентські клейноди, які повернулися в Україну після проголошення незалежності у 1991 році.

Одним із важливих напрямків у діяльності НААУ стали наукові дослідження та популяризація історії української адвокатури та збереження її історичної пам'яті.

Успішним прикладом діяльності Центру стала реалізація Проєкту «Історія адвокатури України». Його метою було дослідити, проаналізувати та синтезувати унікальний досвід діяльності українських адвокатів на всіх етапах українського державотворення. Проєкт сприяв популяризації й утвердженню поваги до професії адвоката, а також спонукав до досліджень і вивчення спадщини попередників молоді покоління адвокатської корпорації.

У межах Проєкту «Історія адвокатури України» була розгорнута активна видавнича діяльність. Своїх читачів знайшли 15 найменувань виданих книг, з них 13 монографій та книга поезій. У 2014 році була заснована видавнича серія «Нариси з історії адвокатури України». До неї увійшли чотири видання: два випуски «Адвокатура України: забуте і невідоме» (2014; 2016), книга «Адвокати і правники — діячі Легіону Українських січових стрільців» (укладачі: Олена Лугова, Богдан Луговий, Ірина Василик) та збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу на пошану Президента УНР в екзилі Степана Порфировича Витвицького «Адвокатура України: історія та сучасність» (за редакцією Ірини Василик та Ірини Яковець).

У 2016 році була заснована серія «Адвокатська біографістика». На сьогодні її наповнено чотирма монографіями про визначних адвокатів: Степана Барана (автор к. і. н. Олег Костюк), Володимира Загайкевича (автор к. і. н. Ольга Гуль), Володимира Бемка і Михайла Західного (автори: Олена Лугова і к. і. н. Ірина Василик), Степана Федака (автор к. і. н. Богдан Савчук).

У серії «Загальна історія адвокатури», заснованій у 2017 році, побачило світ три монографії: «Адвокати в судочинстві ранньомодерної Української держа-

ви — Гетьманщини» (автори: д. і. н. Віктор Брехуненко, к. і. н. Іван Синяк); «Церковні адвокати України кінця XVII — XVIII ст. у захисті Православної Церкви в умовах російського централізму» (автор к. і. н. Світлана Кагамлик); «Замість себе вірю в суді бути... Адвокати Слобожанщини XVIII ст.» (автор к. і. н. Світлана Потапенко).

У 2018 році було засновано серію «Регіональна історія адвокатури». В її межах було реалізовано видання трьох монографій: «Історія адвокатури Хмельниччини» (автори: к. і. н. Сергій Єсюнін, к. і. н. Дмитро Ващук, Антон Гловацький); «Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби XVI — XVIII ст.» (автор д. і. н. Михайло Довбищенко); «Київська адвокатура на зламі епох: витоки, долі, репресії» (автор Валерій Філімоніхін).

У 2019 році Центр досліджень адвокатури і права зумів реалізувати дуже цікавий видавничий проєкт, який розпочав серію «Ілюстрована історія адвокатури України». Її першою ластівкою стала книга «Стислий спосіб розповісти про себе. Альбом візитівок із архівних фондів України, а також реклами в українській пресі кінця XIX ст. — 30-х років XX ст.» (автори: к. філ. н. Оксана Івасюк, к. і. н. Ірина Василик).

На відзначення внеску адвокатури у розбудову української державності на початку XX століття у 2020 році було засновано видавничу серію «Адвокати-президенти». Першим виданням серії стала монографія «Президент УНР Андрій Лівіцький: адвокат і політик на тлі епохи» (автор к. і. н. Ярослав Файзулін).

Центр досліджень адвокатури і права НААУ й надалі продовжує роботу щодо збереження історичної пам'яті українських адвокатів і їхньої ролі в історії українського державотворення та національного відродження. Адвокатура Запоріжжя потребує окремого фахового дослідження і популяризації знань серед студентської молоді й в цілому суспільства. Сподіваємося, що спільними зусиллями, разом з місцевими адвокатами, науковцями, архівістами і краєзнавцями нам вдасться це реалізувати.